

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ

Шалівська Ю.В., Яковишина Т.В.

Рівненський державний гуманітарний університет

На підставі проаналізованих наукових джерел у статті обґрунтовано системний, діяльнісний та компетентнісний підходи, що є методологічною базою професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів. Основна увага у дослідженні зосереджена на компетентнісному підході. Порушена проблема розглянута під кутом зору ключових та предметних компетентностей на основі основних вітчизняних та європейських документів про освіту, що реалізуються в Україні.

Ключові слова: методологія, системний підхід, діяльнісний підхід, компетентнісний підхід, компетентність.

Постановка проблеми. Оновленням мети і змісту системи сучасної освіти України, входженням її у Болонський процес передбачається формування гуманних, освічених людей, які спроможні критично осмислювати суперечливу інформацію, давати їй відповідну оцінку з позицій загальнолюдських і національних цінностей, а також на належному рівні практично користуватися рідною мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях [6].

Мовлення народу в цілому і кожної окремої людини – це не тільки свідчення культури держави, її високого інтелектуального і духовного розвитку, а й ознака життєдіяльності суспільства, потенціал його майбутнього. Характер мовленнєвої поведінки людини є найважливішим показником її загальної культури і творчих здібностей. Тому на перший план у змісті початкової освіти висувається необхідність різнобічного особистісного і комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковуються завдання системного вивчення фактично всіх навчальних предметів початкової школи – в більшій чи меншій мірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в Україні розглядається досить різноаспектно. Зокрема, в наукових працях І. Бега, О. Біди, І. Казанжи, Н. Кічук, О. Комар, В. Коткової, С. Литвиненко, С. Мартиненко, М. Марусинець, Д. Пащенко, Р. Пріми, О. Савченко, Л. Хомич, І. Ящук та ін. висвітлено загальнонаукові та технологічні засади професійної підготовки вчителів початкової школи до навчальної та виховної діяльності, розкрито особливості формування професійно-педагогічної компетентності та культури майбутнього вчителя початкової школи тощо. Комунікативні та мовленнєві аспекти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи висвітлено у наукових дослідженнях Л. Бірюк, Г. Бондаренко, Т. Грітченко, З. Залібовської-Ільніцької, Н. Кипиченко, І. Когут, В. Підгурської, А. Шульги та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас із метою детального аналізу проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів загалом та до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів зокрема, виникає необхідність її методологічного окреслення.

Мета статті – виокремити провідні методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів.

Виклад основного матеріалу. Методологія, як зазначають у своєму науковому дослідженні В. Шейко, Н. Кушнарєнко – це вчення про правила мислення при проведенні наукових досліджень; це сукупність основних наукових методів, на яких базується наукове дослідження [11, с. 228]. Означена сукупність методів складає методологічну основу дослідження, відображену в комплексі методологічних підходів, що характеризують об'єкт і предмет дослідження, а також уможливають виконання завдань дослідження.

Традиційно науково-педагогічні об'єкти, що вивчаються в галузі теорії і методики професійної освіти, розглядають за допомогою методологічних підходів загальнофілософського та спеціальнонаукового рівнів (за С. Гончаренком [4]). При цьому до загальнофілософської методології відносять системний, соціокультурний підходи, до спеціальнонаукових – особистісно орієнтований, компетентнісний, психологічний, культурологічний, соціолінгвістичний та інші підходи. Зважаючи на те, що проблема нашого дослідження об'єднує в собі формування професійної компетентності майбутніх педагогів (компетентнісний підхід) в частині формування їх здатності до розвитку мовлення в навчальній діяльності закладів вищої освіти (діяльнісний підхід), що може бути потрактоване нами як системний процес (системний підхід).

Обрана нами триєдність методологічних підходів, таким чином, забезпечує комплексний характер дослідницької позиції та реалізацію

лізує комплексність у вивченні об'єкта нашого дослідження. **Системний підхід**, як стверджують дослідження В. Беспалька, І. Блауберга, Е. Юдіна, С. Гончаренка, З. Слєпкань, В. Спіцнаделя та ін., забезпечує цілісність у розгляді педагогічних явищ і процесів та їх динаміки розвитку. Як систему можна розглядати будь-який вид освітньої діяльності; тому і комунікативно-мовленнєвий розвиток, і професійна підготовка вчителя початкової школи, на нашу думку, є системними об'єктами.

Як кожна педагогічна система, професійна підготовка вчителів початкової школи до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів здійснюється в діяльності, тому серед провідних методологічних підходів суттєве значення має **діяльнісний**. Специфіка діяльності закладів вищої освіти призвела до того, що, як зауважує В. Ягупов [12], діяльнісний підхід у межах закладів вищої освіти тлумачиться найчастіше як особистісно-діяльнісний, що об'єднує особистісний характер цілей та змісту професійної підготовки вчителя з діяльнісним насиченням самого процесу професійної підготовки, що визначається поставленими перед закладами вищої освіти метою і завданнями означеної підготовки. Основи діяльнісного підходу у вищій освіті представлені в педагогічній науці розробленнями Г. Атанова, І. Бєха, Н. Гузій, В. Кременя, І. Лєрнера, Т. Савустяненка, І. Якиманської та ін. На методологічних засадах діяльнісного й особистісно-діяльнісного підходів будується процес розвитку основних професійних компетентностей вчителя початкової школи; діяльнісну сутність мають основні педагогічні технології, що реалізуються в системі вищої освіти. Діяльність виступає головним чинником, що об'єднує свідомість, поведінку і ставлення до професійної підготовки, при цьому студентом реалізуються певні передбачені навчальним процесом види діяльності (навчальна, трудова, науково-дослідна, квазіпрофесійна, комунікативна). Щоправда, одразу зауважимо, що поділ на такі види діяльності є досить умовним, оскільки вони між собою перетинаються або ж доповнюють один одного.

У процесі реалізації вищезначених видів діяльності майбутні вчителі початкової школи формують основні професійні компетентності, які в комплексі розбудовують їх загальну професійну компетентність. Оскільки професійна компетентність майбутнього вчителя є засадничою ціллю всієї професійно-педагогічної підготовки, третім провідним методологічним підходом ми обрали **компетентнісний**. Компетентність ми розглядаємо як особистісну якість, що передбачає набуття особистістю життєвого (професійного) досвіду, ціннісних орієнтацій, настанов, неформальної освіти. Велика сучасна педагогічна енциклопедія пов'язує компетентність із професійними якостями особистості, як-от: «міра відповідності знань, умінь і досвіду осіб певного соціально-професійного статусу,

реальному рівню складності завдань і проблем, які тими вирішуються. Крім кваліфікаційних знань, умінь і навичок, охоплює і такі якості, як ініціатива, співробітництво, здатність працювати у групі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати й використовувати інформацію» [3].

Причинами, що зумовили розбудову вітчизняного освітнього простору на компетентнісній основі, є: світова тенденція інтеграції і глобалізації соціальних, економічних і культурних процесів, переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, зростанням темпів науково-технічного і соціального прогресу; поширення цього підходу в європейській системі освіти і, відповідно, зміна освітньої парадигми з накопичення знань, умінь і навичок до формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання упродовж життя; необхідність опанувати майстерність швидких трансформаційних змін в освітніх системах у регіональному, національному та глобальному просторах; важливість надання учням елементарних можливостей самовизначитися в житті, активно діяти, бути конкурентоспроможними; директиви впровадження компетентнісного підходу в нормативних документах, зокрема у законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року (2013), Державному стандарті початкової освіти (2018р.), Національній рамці кваліфікацій (2011), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року (2017), відповідно до яких стрижнем освіти ХХІ століття є «розвивальна, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни» [7, с. 108].

Хоча Державний стандарт початкової освіти (2018 р.) ґрунтується на засадах особистісно-зорієнтованого і компетентнісного підходів та закладено досягнення компетентностей в основу освітніх галузей, на сьогодні ще немає системного та взаємоузгодженого зміщення акценту з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності навчатися протягом життя, практично застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у нестандартних ситуаціях, тобто адекватно діяти за будь-яких обставин.

Тому важливість упровадження компетентнісного підходу у вітчизняній освітній системі зумовлена недостатніми вміннями учнів вільно використовувати здобуті знання для

розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій та необхідністю підвищення загальної якості освіти, у тому числі й формування високої мовленнєвої культури особистості. У зв'язку з означеним, розглянемо комунікативно-мовленнєвий розвиток молодших школярів крізь призму компетентнісного підходу, який активно досліджується багатьма вченими (Н. Бібік, В. Байденко, А. Богущ, Л. Ващенко, М. Жукова, Т. Іванова, Є. Коган, В. Лаптев, О. Локшина, І. Луценко, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, Т. Сорочан, А. Хуторської, С. Шишов та ін.) і означає спрямованість освітнього процесу на формування компетентностей як важливого результату навчання. При цьому результат компетентнісного підходу розглядається з позицій затребуваності особистості в суспільстві, спроможності її самостійно вирішувати різноманітні ситуації, можливості застосування у широкій сфері діяльності людини.

Загальновідомо, що основи компетентностей закладаються вже у початкових класах, а мінімально достатній для життя в суспільстві рівень їх сформованості досягається по закінченні основної школи. Тому якість початкової освіти визначається не лише засвоєнням учнями предметних компетентностей, а й ключових, які мають бути найважливішим особистісним надбанням кожного випускника початкової школи [10, с. 1–6]. Грунтуючись на європейському досвіді, враховуючи потреби адаптації учнів до швидкозмінюваного соціуму, підготовки до подальшого навчання, українські вчені визначили такі ключові компетентності: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність [5]. Кожна ключова компетентність дає учням "ключ" для розв'язання широкого кола навчальних і життєвих завдань, тому вони формуються на міжпредметній основі [10, с. 1–6].

Компетентності виводяться як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлення до певної галузі, якостей особистості, яка діє в певному соціумі.

Формування компетентностей може бути реалізовано на основі відповідної системи навчальних завдань, які передбачають способи діяльності залежно від предметної специфіки; створює ситуації, в яких учні набувають досвід вирішення практичних проблем і мотивованого ставлення до процесу і результату пізнання [1, с. 1–4].

У комплексі компетентностей закладено додаткову можливість подати освітні результати

системно, що створює передумови для побудови чітких вимірників навчальних досягнень учнів.

Компетентнісний підхід до проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів тісно пов'язаний з теорією мовлення та іншими комунікативними теоріями, передусім, з комунікативною філософією, соціолінгвістичним напрямом у культурології та психології тощо.

Пізнання мови на різних її рівнях (фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному тощо) є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини. Йдеться про розвиток мовної, а точніше, мовленнєвої особистості, що характеризується не лише тим, **що** вона знає про мову, а й тим, **як** вона може її використовувати [2]. Ефективному розвитку і вдосконаленню здібності учнів до мовленнєвої взаємодії сприятиме технологія навчання на основі спілкування у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Є декілька умов, без дотримання яких мовленнєва діяльність неможлива, а отже, неможливий і успішний комунікативно-мовленнєвий розвиток учнів. Першою умовою виникнення і розвитку мовлення людини є потреба висловлювань. Без потреби виразити свої прагнення, почуття, думки не заговорили б ні маленька дитина, ні людство у своєму історичному розвитку. Отже, методичною умовою розвитку мовлення учнів є створення ситуацій, які викликають у школярів потреби висловлювань, бажання і необхідність щось висловити усно чи письмово [8, с. 5–6].

Друга умова будь-якого мовленнєвого висловлювання – це наявність змісту, матеріалу, тобто того, про що потрібно сказати. Чим цей матеріал повніший, багатший, цінніший, тим змістовніше висловлювання. Чіткість, логічність мовлення залежить від того, наскільки багатий і наскільки підготовлений матеріал. Отже, методичною умовою розвитку мовлення учнів є старання підготувати матеріал для мовленнєвих вправ (оповідань, творів і т.д.), турбота про те, щоб мовлення дітей було посправжньому змістовним [8, с. 5].

Висловлення думки і спілкування між людьми можливе лише з допомогою загальнозрозумілих знаків, тобто головним чином – слів, їх словосполучень, різних зворотів мовлення. Тому третя передумова успішного мовленнєвого розвитку – це *озброєння учнів мовними засобами*. Дітям необхідно дати зразки мови, мовлення, створити для них відповідне розвивальне мовленнєве середовище. Методичною передумовою розвитку мовлення учнів є створення широкої системи мовленнєвої діяльності: з одного боку, сприйняття нормативних зразків мовлення, які досить різноманітні і містять необхідний мовний матеріал; з іншого, – створення умов для

власних мовленнєвих висловлювань, у яких школяр міг би використати всі ті засоби мови, якими він повинен оволодіти [8, с. 5–6].

Навчити школяра чітко і граматично правильно говорити, володіти добре поставленим голосом, викладати власні думки у вільній творчій інтерпретації в усній і письмовій формах, уміти виражати свої емоції різноманітними інтонаційними засобами, дотримуватися мовленнєвої культури і розвивати у дітей уміння спілкуватися вимагає ефективного дієвого підходу до розвитку мовлення, його організації і корекції.

У процесі комунікативно-мовленнєвого розвитку, як зазначає Т. Піроженко, відбувається не тільки реалізація вроджених механізмів, а спостерігається зміна характеру взаємодії системи невербальних і мовних засобів, якими користується учень і які забезпечують йому успіх у пізнанні і спілкуванні [9, с. 10–11]. У цьому процесі мовленнєвого зростання відбувається присвоєння школярем соціальних норм (мови), а також здатність до адекватного застосування мовних засобів залежно від мети

і завдань комунікації. Важливим засобом сучасного комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів вважаємо орієнтацію початкової школи на компетентнісний підхід.

Висновки і перспективи. Таким чином, нами обґрунтовано провідні методологічні підходи до проблеми комунікативно-мовленнєвого розвитку особистості в педагогічній теорії. На підставі проаналізованих наукових джерел у дослідженні окреслено системний, компетентнісний та діяльнісний як базові методологічні підходи до професійної підготовки вчителя початкової школи до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів. Представлено основні види діяльності майбутніх учителів початкової школи під час навчання у закладах вищої освіти. Сформульовано висновок, що результатом комунікативно-мовленнєвого розвитку (як майбутніх учителів початкової школи, так і учнів) є комунікативно-мовленнєва компетентність. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів.

Список літератури:

1. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Початкова школа. 2010. № 9. С. 1–4.
2. Вашуленко М.С. Лінгводидактичні орієнтири сучасної початкової мовної освіти в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 50. С. 57–65.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. Москва: НМЦ СПО, 1999. 538 с.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
5. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.02.2019).
6. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. Київ: НТТУ КШ, 2006. 544 с.
7. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. Харків: Видав. гр. "Основа", 2004. Ч. I. 144 с.
8. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития: Пособие для учителей. Москва: Просвещение, 1975. 176 с.
9. Піроженко Т.О. Сучасні підходи до мовленнєвого розвитку дитини. Дошкільне виховання. 2001. № 1. С. 10–11.
10. Савченко О.Я. Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу. Початкова школа. 2009. № 8. С. 1–6.
11. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. Київ: Знання, 2004. С. 228.
12. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

Шаливская Ю.В., Яковишина Т.В.

Ровенский государственный гуманитарный университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОМУ РАЗВИТИЮ УЧЕНИКОВ

Аннотация

На основании проанализированных научных источников в статье обоснованно системный, деятельностный и компетентностный подходы, которые являются методологической базой профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы к коммуникативно-речевому развитию учеников. Основное внимание в исследовании сосредоточено на компетентностном подходе. Затронутая проблема рассмотрена под углом зрения ключевых и предметных компетентностей на основе основных отечественных и европейских документов об образовании, которые реализуются в Украине.

Ключевые слова: методология, системный подход, деятельностный подход, компетентностный подход, компетентность.

Shalivska Yu.V., Yakovyshyna T.V.
Rivne State University of Humanities

METHODOLOGICAL APPROACHES TO PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL TO COMMUNICATIVE AND SPEECH DEVELOPMENT OF PUPILS

Summary

The systemic, active and competent approaches are grounded in the article, which are based on the analyzed scientific sources. They are the methodological basis of the training of future teachers of elementary school to the communicative-speech development of pupils. The focus of the study is on a competent approach. The problem is considered from the perspective of key and substantive competencies based on domestic and European educational documents that are being implemented in Ukraine.

Keywords: methodology, systemic approach, active approach, competent approach, competence.